

ЉУБИША ДЕСПОТОВИЋ*
Институт за политичке студије
Београд
НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ
Студентски центар у Новом Саду
Нови Сад

УДК 316.48(497.11):32.019.5REISS
Монографска студија
Примљен: 27.04.2016
Одобрен: 24.05.2016
Страна: 111-120

ИСТОРИЈСКИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ДР АРЧИБАЛДА РАЈСА РАЗОТКРИВАЊУ РАТНИХ ЗЛОЧИНА ОКУПАТОРА У СРБИЈИ У ВЕЛИКОМ РАТУ

Сажетак: О Арчибалду Рајсу, странцу који је Србију и њен народ искрено помагао у можда и најтежим тренуцима њене историје, а касније бескрајно волео али и беспошtedно критиковао, обично се мисли као о пријатељу који је емотивно и добронамерно указао на негативне особине и навике нашег народа. Често се занемарује чињеница да је он, као већ у европским размерама признат криминолог, први упознао свет са злочинима које је починила војска Аустро-Угарске и на тај начин променио варварску слику коју су Хабзбурговци и та иста Европа годинама уназад формирали о Србима као краљо-убицама и бездушним хајдучима. Арчибалд Рајс је и после рата ставио свој научни ауторитет и знање у службу Србије и нове државе, учествујући у унапређењу Црвеног крста, систематизовању документације о ратним злочинима у Србији и пре свега, унапређењу српске полиције. Заправо, аутори су на овај начин настојали да се професионални рад Арчибалда Рајса, заснован на најсавременијим научним методама, још једном потврди као немерљиво сведочанство за историјску науку али и значајан допринос бољем дипломатском положају Србије у Првом светском рату.

Кључне речи: рат, злочини, Србија, војска, криминологија, јавност, цивили, пропаганда

Због свирепог убиства краља Александра и краљице Драге Обреновић, Србија је почетком 20. века стављена у очима светске јавности на стуб срама. Владарске породице, владе, а нарочито новинари, публицисти и писци, преврат из 1903. године сматрали су бестијалним злочином над легалним владарем Србије. Нови владар Петар Карађорђевић сматран је обичним саучесником убица, кога је на престо поставила злочиначка руља у војничким униформама. Владало је мишљење, да је војска, уместо да штити свог владара и поредак у земљи, сабљама увела хајдучки режим који је био само њој по вољи.

* despotlj@stcable.net

Енглеска је одмах после 29. маја прекинула дипломатске односе са Србијом, захтевајући да се казне кривци за смрт краљевског пара Обреновић. Какво је мишљење владало о српској војсци илуструје случај са румунским краљем, који се одрекао VI пука који је носио његово име, јер је и тај пук под командом Петра Мишића одиграо једну од главних улога у извршеном преврату¹

Попуштање позорности јавног мњења Европе према Србији и њеној војсци, онемогућило је наредних година активно учешће припадника војске и грађана у четничким акцијама у Македонији. И поред искреног патриотског одушевљења и националног заноса, ове герилске борбе између супротстављених снага, често су биле одраз традиционалног балканског разрачунавања.

Оживљавање националног програма Србије, није одговарало Аустрији која је настојала свим средствима да је ослаби. После неуспешног царинског рата, она је анексијом Босне и Херцеговине изазвала озбиљну европску кризу. Енергичним протестима и дипломатском акцијом српске владе, уз помоћ Русије, постављено је пред Европу „српско питање.“ Међутим, Европа ни пет година касније, није могла или није хтела да опрости мајски преврат. Чак је и Жан Жорес, знаменити вођа француских социјалиста, био и даље огорчен на Србе. Када га је Јован Скерлић замолио 1908. године да се заузме за Србију, он је то одбио, рекавши: „Никад вам не можемо опростити мајски атентат!“² Тако је због слабости Русије, Србија морала уз посредовање Енглеске, признати анексију и обавезати се на добре односе са Монархијом.³

Балкан је брзо поново био у средишту пажње светских државника али и медија. Наиме, балкански ратови били су један од првих великих оружаних сукоба које је помно пратила штампа многобројних држава. Захваљујући великој медијској заинтересованости, свет се упознао са извесним кршењем ратног права од стране савезничких армија, које је вештом пропагандом појединих великих сила попримило демонско обележје. Србија је још 1876. године прихватила Женевску конвенцију, која се односила на поступање са заробљеницима и болеснима у војскама за време рата.⁴ Ипак на основу извештаја појединих ратних дописника али и сведочења припадника наше војске сумње за кршење ратног права биле су озбиљне. Стога је формирана и комисија да испита наводе о злочинима, која иако није испунила очекивања, додатно је учврстила представу о суровим Балканцима. Нарочито је жесток одговор српске војске на побуну Албанаца у Македонији изазвао велико подозрење европске јавности, а које је упорно потпаљивано аустроугарском и италијанском пропагандом.

Исход ратова био је да је Србија удвостручила своју територију, и самим тим представљала још већу претњу аустроугарским интересима. С обзиром на дуготрајну нестабилност у односима са Србијом, Двојној монархији се уз мо-

¹ Васа Казимировић, Црна рука, Нови Сад 2013, 172

² Васа Казимировић, наведено дело, 171

³ Васил Поповић, Источно питање, Београд, 1996, 214, 215

⁴ Душан Петровић, Преглед међународних уговора и других аката од међународног значаја за Србију од 1800-1918, Београд, 1953, 67

рално право, које је наизглед било на њиховој страни, сарајевски атентат указао као добра прилика да се одстрани српска опасност. Сарајевски атентат искористили су и аустроугарски савезници као покриће за одбијање деловања у правцу смиривања напетости и спречавања војног сукоба. Папа Пије X не само да није осудио опасно зveckање оружјем, већ је и оправдао Хабзбурговце у њиховој намери да употребе силу. Док је још постојала нада да се сукоб може избећи, он је изјавио следеће: „У току последњих недеља од мене се са разних страна тражило да радим за мир. Међутим, једини владар коме сам се могао обратити био је Фрања Јосиф; који је увек био одан Светој столици. Ја то нисам могао учинити из обзира према њему зато што Аустрија води праведан рат.”⁵

Србија је настојала да одмах покаже најбољу вољу према суседној држави и да се у највећој могућој мери ограда од атентата. Одмах су биле прекинуте видовданске свечаности и наређена дворска жалост, а влада је изјавила да ће ставити под истрагу сваког држављанина Србије за кога истрага утврди да има везе са атентатом.⁶ Међутим, догађај у Сарајеву је послужио Аустроугарској и Немачкој као изванредан повод да остваре одлуку коју су већ раније донели - рат који ће изменити политичку карту Европе.

Убрзо по избијању рата, све силе укључене у ратне сукобе објавиле су документа помоћу којих су доказивали сопствену невиност у догађајима који су довели до рата. Доказивање невиности било је важно не само због неутралних земаља, већ због сопствених грађана, чија је воља да се боре у великој мери зависила од уверења да учествују у праведном рату. Тако је у Британији група оксфордских историчара објавила септембра 1914. године извештај којим се Централне силе окривљују за рат. Улазак Британије у рат се оправдава њеном потребом да штити међународно право тако што ће пружити помоћ малим нацијама као што су Белгија и Србија. Као што можемо видети, оксфордски професори наводе Србију као један од разлога уласка у рат, међутим, у даљем образлагању сва пажња је посвећена Белгији, што је донекле и очекивано имајући у виду историјски значај Белгије за безбедност Британије.⁷ У том светлу можемо посматрати и чињеницу да је британска влада дефинитивно одлучила да ступи у рат тек пошто је Немачка повредила неутралност Белгије. Али упадљиво изостављање Србије, чија је улога за избијање рата много већа од Белгије, може нам указати и на могућност њеног намерног изостављања. Разлоге овог евентуалног намерног изостављања можемо тумачити лошим мишљењем британске елите али и шире јавности о Србији. У сваком случају, Франца Фердинанда убио је Србин који је био под јаким утицајем српске националне идеје, што је Србију у очима савременика тог догађаја, ставило у неугодан положај.

Кнез Лихновски нас обавештава да је држање енглеске штампе на почетку кризе било мирно и пријатељско према Аустрији. „Осуђивало се убис-

⁵ Драгољуб Живоиновић, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе 1914-1920, Београд, 1995, 50

⁶ Историја српског народа, Београд, 200, 11

⁷ Аника Момбауер. Узроци Првог светског рата, Београд 2013, 31

то. Али мало по мало подигоше се гласови, који премда су признавали да је потребно казнити кривце, говораху колико се неће моћи разумети да тај случај буде експлоатисан у политичком циљу.”⁸ Британија се трудила да на све начине избегне ширење кризе и оружани сукоб европских размера. Попустљивост српске владе приликом аустроугарског ултиматума променили су, како наводи кнез Лихновски, расположење енглеских политичара и њене јавности према Србији.⁹ С друге стране, аустроугарски потези недвосмислено су указивали на јарку жељу за изазивањем конфликта, односно војним обрачуном са Србијом.

Када је до обрачуна најзад и дошло, Никола Пашић и српска војска уложили су максималан напор да дипломатски успех који је направљен у јулској кризи искористе за поправљање лошег имиџа. Предрасуде које су владале Европом о нашој држави а нарочито војсци није било лако искоренити. Искуства из балканских ратова показала су се изузетно корисним. Пошто је обезбеђена пуну логистика страним ратним извештачима, нарочито је обрађана пажња на положај ратних заробљеника. Тако да је крајње благ однос према њима, изазвао огромно изненађење и пружио пример и лекцију свим супротстављеним странама. Илустративан је пример који је забележио француски новинар Анри Барби у Нишу децембра 1914. године, када су заробљени официри прослављали улазак аустроугарске војске у Београд: „После једне врло обилне вечере, залирене шампањцем, изговорени су ватрени говори, у којима се већ предвиђала могућност скорог ослобођења, певало се, свирало. Српске власти су то пустиле не интервенишући.”¹⁰

Међутим, овакве примере, европска јавност дуго је сматрала обичном пропагандом. Пропагандом су сматрани и до тада невиђени злочини које је спровела Аустро-Угарска војска над цивилима у Мачви у лето 1914. године. Када је на крајње свиреп начин убијено око 4000 цивила. „Жртве су стрељали, наносили им смртоносне убоде бајонетима, убијали их ножевима, одсецали им руке, ломили су их или су са њих драли кожу, ломили им ноге, одсецали нос и уши, вадили им очи, одсецали им гениталне органе. Жртве су каменовали, жене су силовали, убијали и одсецали им дојке, жртве вешали и живе спаљивали, једно дете су бацили свињама, задавали су им кундацима и штаповима смртне ударце, набијали их на колац и драли им кожу на каишеве. Велики број особа живе су спалили. Само у прњаворској општини било их је 122.”¹¹

Очигледно, европској јавности није било појмљиво да се војска државе, чији се један део сматрао центром европске културе, а други, земљом којом и даље управљају старе аристократске породице и где се војничка част нарочито наглашава, може већ у првим данима рата представити као војска пљачкаша и убица жена и деце. На српске вапаје због убијених цивила, јавност, пре свега неутралних земаља, остала је скептична. Многи су се и даље сећали извештаја

⁸ Кнез Лихновски, наведено дело, 45

⁹ Исто, 46

¹⁰ Анри Барби, Са српском војском, Горњи Милановац, 1986, 350

¹¹ Арчибалд Рајс, Аустроугарска зверства, Горњи Милановац, 1995, 44

Карнегијеве комисије која је и поред многих мањкавости, Србе и Грке опружила за ратне злочине. Стога је у Србији брзо донета одлука да се пронађе личност у чију се реч на Западу верује и чија компетентност не може бити доведена у сумњу. Одлука је пала на Арчибалда Рајса, професора универзитета, познатог криминолога и грађанина неутралне Швајцарске. Колико је владало добро мишљење о инвазионој војсци и колико су биле јаке предрасуде према Србији сведочи нам и мишљење самог Рајса. И поред тога што је позван од стране српске владе да испита злочине на њеној територији, он није био „уверен у оправданост српских оптужби.“¹²

Арчибалд Рајс, као професор универзитета, своје научно интересовање испољио је за примену фотографије у криминалистици и судству, пионирску област коју је специјализовао у Паризу. Управо је из те области објавио књигу „Судска фотографија“, која му је у стручним и научним круговима донела велики углед. Пошто је у Лозани основао Институт за техничку полицију и криминалистику, који је отворен 1909. године, објавио је део свог „Приручника техничке полиције.“ И нарочито од тада, многе владе га позивају као експерта за криминалистику да помогне у обезбеђењу банака и да својим стручним саветима унапреди рад судства.¹³

У свом првом сусрету са Николом Пашићем, стари политичар је у једној реченици изнео разлоге и очекивања његовог ангажовања: „Отворите очи и уши и кажите свету шта сте видели и чули.“¹⁴ Рајс је својом стручношћу и великом марљивошћу брзо оправдао очекивања српске владе. Он је за веома кратко време испитао велики број аустроугарских војника, као и стотине сведока њихових злочина. „Прегледао сам и испитивао рањенике, проучио аустријску муницију која је забрањена ратним законима. Осим тога, пропутовао сам великим делом српске територије коју су Аустријанци напали и тамо спровео техничко истраживање у пригодној форми. Ово истраживање на месту догађаја омогућило ми је да помоћу важног, опипљивог доказног материјала верификујем изјаве сведока.“¹⁵

Он се није либио да ризикујући живот дође на место где су сведоци изјавили да се злочин одиграо и на тај начин методама модерног техничког истраживања провери њихове тврдње. Био је крајње темељан и обазрив са доказима, које је многоструко проверавао и научнички јасно и прецизно представљао. Његово истраживање и многобројни доказни материјал који је брзо прикупио, представљало је потврду тврдњи српске владе и важан аргумент српској дипломатији и њеној тежњи да постане уважен фактор у савезничкој коалицији.

Ипак, велику реакцију коју су изазвали у свету Рајсови истраживачки резултати нису били толико последица српске дипломатије, колико чињенице да је он пре доласка у Србију прихватио посао ратног извештача за угледне лис-

¹² Милутин Тасић, Велики прихатељи Срба, Београд, 2001, 66

¹³ Слађана Бојковић, Уместо биографије Арчибалда Рајса, Огледало Арчибалда Рајса, Крагујевац, 2008, 120

¹⁴ Арчибалд Рајс, Шта сам видео и проживео, Београд, 2014, 26

¹⁵ Арчибалд Рајс, Аустроугарска зверства, 13

тове, који су излазили у неутралним земљама и самим тим, изузетно вредновани по питању веродостојности. Чињеница да он није био професионални новинар, већ цењени научник и универзитетски професор, који је као дописник износио махом резултате свог иследничког рада, за који је био итекако компетентан, изазвали су снажан одјек у светској јавности.

У првом допису из Србије за *Gazette de Lausanne* под насловом „Код аустријских заробљеника” описао је максимално коректан поступак српских власти према аустријским војницима и официрима у Нишу. Пошто је Србију приказао као државу која поштује међународно ратно право, у другом тексту од 19. октобра обрушио се на војску Двојне монархије. Наиме, у маниру научника и форензичара доказао је да инвазионе трупе користе експлозивна зрна која нису дозвољена правилима рата, јер задају много веће повреде од обичне муниције.¹⁶ Као да је своје читаоце постепено припремао за много шокантније вести из Србије. У тексту од 24. новембра, наводи исцрпне статистичке податке о жртвама аустријских злочина у Мачви: „Ни деца најмлађег узраста нису била поштеђена. У гробницама сам пронашао тела деце која нису имала више од 2-3 године.”¹⁷

Реч Арчибалда Рајса је много снажније и јасније одјекивала светом од аустроугарске и немачке пропаганде која је Србе представљала као балканске варваре. Након директних оптужби које је уверљиво доказао и објавио у листу „*Gazette de Lausanne*”, Аустријанци више нису могли да порекну масакре над цивилима. Али су се правдали изјавом да је егзекуција цивила постала неопходна због непријатељског држања становништва, које су оптужили да је активно учествовало у војним операцијама. Рајс је одмах реаговао и ово гнусно оправдање обесмислио изнетим доказима и логичним аргументима. Наиме, међу жртвама је било 82 деце млађе од десет година, самим тим, није могуће претпоставити да су и они могли користити ватрено оружје. Затим, пошто члан 50 Хашке конвенције забрањује колективно кажњавање због поступака појединаца, масовне егзекуције цивилног становништва представљале су класичан ратни злочин.¹⁸

Војници који су се нарочито истакли у злочинима над цивилима у Мачви припадали су хрватској националности. Они су се у потпуности понашали у складу са саветима загребачког надбискупа Бауера, који је позвао Хрвате да у име божје, буду „осветници оног недјела у Сарајеву које је краљу нашем отело чврсту потпору у старим данима.”¹⁹ Арчибалд Рајс је знао да су многобројни гнусни злочини почињени од стране хрватских војника у аустроугарским униформама, али због тежњи српске владе и Двора за сарадњу са Хрватима око стварања заједничке државе, он је морао изоставити хрватске злочине из својих извештаја.²⁰

¹⁶ Арчибалд Рајс, Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта, Београд, 2014, 15

¹⁷ Исто

¹⁸ Арчибалд Рајс, Аустроугарска зверства, 146

¹⁹ Драгољуб Живојиновић, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе, 50

²⁰ Дејан Микавица, Српска политика у Хрватској и Славонији 1538-1918, Нови Сад, 2015, 319

Ови догађаји на српском фронту, који се више нису могли оповргнути, представљали су велики шок не само за грађане неутралних и савезничких држава, већ и за јавност Централних сила. Чак и обичајно право које се до краја XIX века у ратовима примењивало, спречавало је, барем од стране армија „цивилованих“ европских држава, а којима је Двојна монархија итекако припадала, терорисање цивилног становништва. Женевска и Хашка конвенција додатно су ово хуманитарно право, засновано на хришћанским принципима оснажили и улили код Европљана непоколебљиво уверење да изостанак витештва припада наким прошлим временима или другим континентима.

Због недостатка аргумената, министарство спољних послова из Беча неколико месеци касније, издало је у априлу 1915. године једну Збирку сведочанстава о делима повреде међународног права које су учиниле државе зарађене са Аустроугарском и „Прву допуну о времену пре 30 априла 1915.“ Ове две брошуре садржале су извештај број оптужби и против Србије. Српска влада тражила је од Арчибалада Рајса мишљење о тим публикацијама, односно оптужбама које су у њима изнете против српске војске. Он је одговорио једним мемоаром у којем је веома лако доказао неуверљивост и неистинитост наведених сведочења. После Рајсовог „Одговора“ ове оптужбе не само да нису озбиљније правно и научно третиране, већ нису озбиљно кориштене нити у пропагандне сврхе.²¹ „Ако упоредимо ове извештаје, видимо велику разлику између аустро-угарске и српске војске у поштовању војне етике и надасве невиног људског живота. У времену када су међународне обавезе везане за хуманитарно право у рату биле прилично дефинисане, када је образовање, односно писменост, нарочито у Монархији била широко доступна, не само официрима, већ и обичним војницима, дошло је до суноврата части и милосрђа у рату.“²²

Важно је истаћи да Рајс није износио истину о српском страдању само путем штампе и српским дипломатским каналима (његов „Извештај“ српској влади о аустријским злочинима), већ је држао конференције и предавања у савезничким градовима о патњи и јунаштву српског народа у Првом светском рату. Тако је у Паризу 1915. године одржао конференцију на Сорбони са темом о злочинима аустроугарске војске у Србији. „Ретко сам видео слично одушевљење као оно које је владало у огромној сали“. Тада је у уводном излагању рекао реченицу која је касније често цитирана; да „пред злочиним нема могуће неутралности.“²³ На овом примеру видимо да он није био само борац против неправде, зла и лажи, већ, као признати интелектуалац и јавна личност, највећи бранилац српских интереса. Суочен са злочинима које су починиле разуларене аустријске трупе над цивилним становништвом, Рајс је отишао неколико корака даље, прогласио се српским добровољцем и на тај начин одступио од звања неутралног иследника. Овај сегмент његовог живота и његове личности, није тема овога рада, али је добара илустрација његове огромне посвећености

²¹ Арчибалд Рајс, Одговори на Аустроугарске оптужбе против Срба, Крф, 1915

²² Небоша Петровић, Витештво српског и аустро-угарског војника у Првом светском рату, Витешка култура бр 2.ВПВТС. Београд, стр.73.

²³ Арчибалд Рајс, Шта сам видео и проживео, 70

послу којег се прихватио али изражене љубави према једном, њему до тада непознатом народу.

Рајсово континуирано изношење ратних злочина аустријске војске, поткрепљено уверљивим доказима, омогућило је пробијање својеврсне информативне блокаде таложене претходних година, која је ревносно одржавана од стране аустроугарске пропаганде. Херојске победе српске војске и активност марљивог Швајцарца, изазвали су невиђено занимање светске јавности према Србији. У Србију су нагрнули странци из свих крајева света желећи да на лицу места упознају овај храбри народ и помогну му у његовој борби за слободу.

У до тада изузетно резервисаној британској јавности, Србију је почела подржавати група интелектуалаца веома утицајних личности, међу којима су били чувени археолог Артур Еванс и исто толико угледан историчар Џорџ Тревелјан, затим професор универзитета и историчар Чарлс Оман, као и публицисти Хенри Викем Сид и Роберт Ситон-Вотсон. Особито снажан допринос у том контексту дао је и наш Владика Николај Велимировић, који је својим беседама о страдању Србије и карактеру српске душе и вере, изговореним са вестминстерске катедре у великој мери утицао на промену става британске политичке и црквене елите а и свеукупне политичке јавности.²⁴ У француској се за подршку нашем народу и држави, нарочито истицао професор универзитета Емил Оман. Инспирисани српским ратним подвизима, нарочито је ратоборна интелектуална и културна елита у Италији водила пропаганду за улазак своје земље у рат користећи имена Србије и Црне Горе.²⁵ Не смемо заборавити ни Американца Џона Рида, који је својом књигом „Рат у Србији 1915” ништа мање сликовито и потресно од Арчибалда Рајса, описао страхоте аустријске инвазије.²⁶

У набрајању заслужних људи за пробијање истине у свет о Србији у Првом Великом рату а особито у његовим првим месецима, никако не смемо заборавити на холандског хирурга Аријуса Ван Тинховена, који је чак и пре самог доктора Рајса, први као значајни медицински радник и стручњак посведочио о ратним злочинима и злоделима аустро-угарских окупационих снага. У својој књизи „Страхоте рата у Србији, дневник ратног хирурга” Тинховен недвосмислено јасно сведочи: „аустријске трупе, углавном састављене од Хрвата, Мађара, Чеха и Пољака, током повлачења су на све стране уништавале, убијале, пљачкале и скрнавиле жене и децу- ужасно.”²⁷ И даље напомиње, „Касније је у Србију дошао Р.А. Рајс, професор Универзитета у Лозани, да би обавио подробнију истрагу о овим страхотама.”²⁸

Многи историчари сматрају да је Први светски рат представљао само увод у много жешћи конфликт. „Тај се рат није завршио чином формалне капитулације Централних сила, већ је на директан начин експлициран у свом

²⁴ Види Епископ Николај (1986) Душа Србије, сабрана дела, том III, Српска православна Епархија за Западну Европу, Химелстир

²⁵ Историја српског народа, 74

²⁶ Џон Рид, Рат у Србији

²⁷ Аријус Ван Тинховен, Страхоте рата у Србији, Утопија, Београд, 2005, стр. 15.

²⁸ Исто, стр.17.

другом светском наставку, који ће доћи врло брзо, непуне три деценије после последњих плотуна Првог великог рата. И не само то, поједини историчари, попут Стивена Е. Милера и Шон М. Лин Џонса, сматрају да период у међународним односима који ми данас третирамо као еру постхладноратовског поретка моћи, много боље дефинише појам ера после Првог светског рата.²⁹ И поред тога, што је како каже Хобсбаум био заједно са Другим светским ратом епизода у покољу без паралела³⁰, Први светски рат имао је сопствена обележја, умногоме различита. Једна од можда најважнијих одлика јесте другачији, знатно хуманији однос према цивилном становништву. Ипак, тотални рат који је био тако карактеристичан за нацистичку Немачку, своју премијеру доживео је у првој години Првог светског рата у Србији. Тако да, „Извештај” Арчибалда Рајса представља веома важан историјски извештај за историју злочиначког аспекта Великог рата.³¹

Рајс као историјски извор прве руке, није само тематски широк и одлично документован, већ као што сматрају многи аутори, можда представља најобимнију документацију коју је један човек урадио на тему Првог светског рата.³² Арчибалд Рајс је и после рата ставио свој научни ауторитет и знање у службу Србије и нове државе, учествујући у унапређењу Црвеног крста, систематизовању документације о ратним злочинима у Србији и пре свега, унапређењу српске полиције.

Закључак:

Научни допринос др Арчибалда Рајса није ништа мање значајан од већ назначеног историјског и пропагандног. Као признати европски и светски криминолог др Рајс је снагом свог неприкосновеног научног ауторитета одагнао све сумње пре свега од Србији ненаклоњене јавности Европе о карактеру германске агресије на нашу земљу а нарочито усмеравајући пажњу на њене стравичне злочиначке билансе. Као иновативан и креативан човек др Рајс је био пионир заснивања криминологије као научне дисциплине, а особито снажан допринос дао је утемељењу форензике као важног дела сакупљања релевантних емпиријских доказа на самом терену односно месту извршења злочиначког акта. Особито иновативан допринос дао је у области примењене фотографије у криминалистици, судству и медицини, не само са аспекта реконструкције злочина и његовог доказивања, него и фиксирања важне документарне вредности и накнадних могућности истраживања. Захваљујући овој својој делатности Арчибалд Рајс није постао само непоколебљиви и ауторитативни истраживач ратних злочина окупатора и агресора у Србији, већ и своје-

²⁹ Љубиша Деспотовић, Геополитика деструкције, Каирос, Сремски Карловци, стр.8.

³⁰ Ерик Хобсбаум, Доба екстрема, Београд, 2002, 45

³¹ Види. Зденко Левентал, (1993) Р.А. Рајс - Швајцарац на Кајмакчалану, Дечије новине, Горњи Милановац

³² Владимир Стојанчевић, Виђени странци о Србији и Србима 19. и почетком 20. века, Београд, 1998,189

врсни ратни дописник, хроничар-повесничар а за злочинце непријатан сведок њихових учињених злодела. Тако су се у личности др Арчибалда Рајса сусрели и удружили врстан професор, хемичар, криминолог, форензичар, али и ратни извештач, борац за истину и правду, и ратни хроничар. Напоследку али не и мање важно један од највећих пријатаља Србије и српског народа којег је имао у својој често трагичној али и часној историји..

Литература:

1. Арчибалд Р. Рајс (1991) *Шта сам видео и проживео у великим данима*, Дерета, Београд
2. Арчибалд Р. Рајс (2004) *Чујте Срби*, СПИК, Београд
3. Арчибалд Р. Рајс (2014) *Ратни извештаји из Србије и са солунског фронта*, Геополитика, Београд
4. Аријус ван Тинховен (2005) *Страхоте рата у Србији*, Утопија, Београд
5. Небојша Петровић (2013) *Витештво српског и аустро-угарског војника у Првом светском рату*, Витешка култура бр 2. ВПВТС. Београд
6. Љубиша Деспотовић (2015) *Геополитика деструкције*, Каирос, Сремски Карловци
7. Зденко Левентал (1993) *Р. А. Рајс- Швајцарац на Кајмакчалану*, Дечије новине, Горњи Милановац
8. Епископ Николај (1986) *Душа Србије, сабрана дела, том III*, Српска православна Епархија за Западну Европу, Химелстир

HISTORICAL AND SCIENTIFIC CONTRIBUTION OF DR. ARCHIBALD REISS IN DETECTION OF WAR CRIMES DONE BY OCCUPATORS IN SERBIA IN THE GREAT WAR

Abstract: About Archibald Reiss, foreigner who helped Serbia and its people in maybe the hardest moments of its history, and later infinitely loved it, but also mercilessly criticized it, usually he is thought as a friend who emotionally and in good faith showed the negative characteristics and habits of our people. It is often neglected the fact that he, as already in European proportions recognized criminologist, was the first who informed the world about the crimes done by the Austro-Hungarian army, and in that way changed the barbaric image that the Habsburgs and that same Europe for years formed about Serbs, as king killers and heartless brigands. Even after the war, Archibald Reiss put his scientific authority and knowledge in the service of Serbia and a new state, participating in promotion of the Red Cross, systematization of the documentation about the war crimes in Serbia, and above all, in improvement of Serbian police. Actually, this way the authors strived to confirm his professional work, based on the most advanced scientific methods, as an immeasurable testimony for history science, as well as significant contribution for better diplomatic position of Serbia in the First World War.

Key words: war, crimes, Serbia, army, criminology, public, civilians, propaganda